

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.24>

ЛЮДВИГ ВІТГЕНШТАЙН ТА ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Павло Соболевський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>*

Філософія повсякденної мови – один з найбільш суперечливих напрямів філософування в межах англо-американської аналітичної філософії ХХ ст. На думку деяких дослідників, зокрема Сера Дж. Дж. Уорнока, назва цього напрямку частіше застосовувалася саме критиками для узагальнення основних положень, що піддаються сумніву. Разом із цим представники філософії повсякденної мови не часто визнавали себе частиною цього руху. По-перше, філософію повсякденної мови можна сприймати як специфічний вид лінгвістичної діяльності, де центральним аспектом є природне значення слова в його звичному контексті вживання. Тому доречно говорити про філософію повсякденної мови як про «аналіз звичайної мови». По-друге, філософія повсякденної мови не є ані окремою доктриною, ані самостійною школою думки. Вона радше виступає обережним синтезом досягнень дослідників, які працювали з подібними методологічними підходами та займали близькі теоретичні позиції. Відтак, її можна справедливо розглядати як частину ширшого інтелектуального руху – аналітичної філософії. Оскільки філософія повсякденної мови часто протиставляється континентальній філософії та здебільшого асоціюється з працями мислителів, які діяли в повоєнному Оксфорді, з певними застереженнями її можна також називати «Оксфордською філософією».

У ХХІ столітті ставлення до філософії повсякденної мови, а також до наукових здобутків мислителів, яких зазвичай відносять до цього філософського напрямку, зазнають змін. Це ставить суттєві виклики перед істориками філософії, які мають систематизувати та узагальнити результати філософії повсякденної мови, беручи до уваги нові актуальні наукові розвідки. Хоча Вітгенштайн описав післявоєнний Оксфорд як «філософську пустелю», його ідеї значною мірою сприяли розвитку Оксфордської філософії. Філософія Вітгенштайна все ще знаходить своє застосування, часто вступаючи в пряму полеміку з науково орієнтованою філософією.

Ключові слова: Л. Вітгенштайн, філософія повсякденної мови, Оксфордська філософія, англо-американська філософія ХХ ст., аналітична філософія, природна мова

Вступ. У ХХІ столітті ставлення до філософії повсякденної мови, як і до наукових результатів мислителів, яких традиційно відносять до цього філософського напрямку, почало істотно змінюватися. На думку британської дослідниці, штатного викладача філософського факультету коледжу Святої Хільди Оксфордського університету А. Аврамідес, наразі існує суттєвий поворот у розумінні філософів повсякденної мови, а нові роботи, що присвячено цій темі, здатні надати нові цікаві ідеї для дослідників не тільки повсякденного аналізу мови (ordinary language analysis), але й взаємозв'язків з іншими філософськими напрямками та школами. Дослідниця зокрема зазначає: «Питання про те, як ми розуміємо роботу принаймні деяких із тих, кого часто характеризують як звичайних філософів мови, останнім часом набуло цікавого повороту. І хоча завжди існували питання, на які слід було б звернути увагу, розглядаючи зв'язок Вітгенштайна з цією школою чи рухом у філософії, останні роботи відкрили важливі та нові шляхи дослідження в цьому зв'язку» [1, с. 718].

Актуальність пропонованої роботи полягає в розкритті нових результатів наукових розвідок, які демонструють нове розуміння впливу філософії Л. Вітгенштайна на філософію повсякденної мови.

Метою статті є уточнення впливу логічного позитивізму та філософських поглядів Л. Вітгенштайна на формування та розвиток філософії повсякденної мови.

Виклад основного матеріалу. Філософія повсякденної мови (під якою також розуміють «аналіз повсякденної мови» або Оксфордську філософію) в середині ХХ ст. отримала чималу критику науково співтовариства. Здебільшого, назву цього філософського напрямку застосовували опоненти, а не прихильники. Але сучасні дослідницькі проекти пропонують більш позитивну та об'єктивну оцінку надбанням цього напрямку або методу дослідження. Можна виділити принаймні три різні погляди на філософію повсякденної мови.

Дж. Хейл, американський філософ, відомий насамперед своїми роботами з метафізики та філософії розуму, визначав філософію повсякденної мови як «слабо структурований філософський рух, який стверджує, що значення понять, у тому числі тих, які є центральними для традиційної філософії, наприклад, понять істини та знання, фіксується мовною практикою» [6, р. 746]. На його думку, філософи повсякденної мови акцентували ключову увагу насамперед на ситуаціях реального вжитку слів та понять, значення яких їх цікавило. З середини 40-х років, і аж до 60-х років ХХ ст. цей напрям філософії користувався суттєвою популярністю серед британських та американських філософів. Вагомий вплив на формування філософії повсякденної мови мав Л.Вітгенштайн, а також Віздом, Райл, Малькольм та Дж. Л. Остін. Хоча самі витоки та ключові ідеї спостерігаються вже в роботах Дж. Мура.

Дж. Хейл вказує на слабкі сторони методології аналізу повсякденної мови та на деякі суперечності з основними положеннями поглядів самого Л. Вітгенштайна. Зокрема, американський філософ зазначає, що в класичному розумінні філософ повсякденної мови задля формування поглядів стосовно поняття «істини» має звернутися не до словника чи співрозмовника, а до природньої ситуації вжитку цього слова. Якщо філософська концепція істини суперечить природньому значенню за звичайних умов, то така концепція вважається помилковою. Це суперечить поглядам Л.Вітгенштайна, який вважав філософські помилки продуктом надмірного «заچارування» мовою, коли причиною омани є саме поверхнева лінгвістична схожість [6, р. 746].

Американський аналітичний філософ А.П. Мартініч пропонує інший погляд на філософію повсякденної мови: «Філософія повсякденної мови – це метод ведення філософії, а не набір доктрин» [7, р. 758]. Філософія повсякденної мови належить до загальної категорії аналітичної філософії, яка концентрує основну увагу на аналізі концепцій, а не розбудові метафізичних систем. А.П. Мартініч зауважує: «Метод полягає у використанні особливостей певних слів у звичайних або нефілософських контекстах як допоміжний засіб для вивчення філософії» [7, р. 758]. Усі філософи, яких прийнято ототожнювати з філософією повсякденної мови, вважали класичну філософію слабкою через застосування хибної методології аналізу. Саме цим пояснювалася певна криза нового знання в межах філософії, яку фіксували на зламі ХІХ та ХХ ст.

А. Аврамідес зазначала: «Якщо озиратися на історію філософії, то є періоди – деякі з них відносно тривалі – коли існує загальна згода щодо діяльності філософії. Але приблизно з середини до кінця 19 століття ми бачимо певні потрясіння та розриви шляху. Завдяки спільним кореням у працях Канта можна побачити, що філософія на континенті розвивається в одному напрямку (феноменологічний рух), тоді як у Британії розвивається в зовсім іншому (аналітичний рух)» [1, р. 718].

А.П. Мартініч вказує на відмінності у поглядах філософів повсякденної мови. На його думку, представники цієї школи мали різне розуміння природи вирішення філософських проблем – чи є філософські проблеми справді проблемами, для яких можна віднайти рішення, чи це псевдо проблеми, як піддаються лише діагностуванню [7, р. 758].

Сер Дж. Дж. Уорнок (1923–1995) – англійський філософ і віце-канцлер Оксфордського університету, пропонував третій підхід до визначення філософії повсякденної мови. На його думку, сама назва філософії повсякденної мови частіше застосовувалася критиками для атаки цього напрямку філософування, ніж науковцями для самостійної ідентифікації своїх результатів в межах школи або традиції. Переважно цей рух був поширений у Великій Британії, зокрема Оксфордському університеті одразу після завершення Другої світової війни. Тривав розвиток цього напрямку відносно короткої проміжок часу. Сер Дж. Дж. Уорнок зазначає, що філософія повсякденної мови стрімко розвивалася протягом приблизно двадцяти років з 1945 року. «Ї вороги вважали зручним згрупувати об'єкти своєї ворожнечі під однією назвою, тоді як практикуючі, на яких таким чином націлювалися, більше усвідомлювали розбіжності між собою та фактичну нестачу спільної філософської доктрини; можливо, вони визнали б себе «групою», але навряд чи «школою», – уточнює Дж. Дж. Уорнок [11, р. 147].

Існували два напрями для критики філософії повсякденної мови. Деякі викладачі Оксфордського університету вбачали в ранніх ідеях аналізу повсякденної мови обмеженість, тривіальність, підривний характер та міщанство. Інші філософи, зокрема Б. Рассел та Дж. Айер визнавали важливість мови для філософського дослідження, хоча вважали надмірну увагу саме до повсякденної мови в її звичайній ситуації вживання дурним тоном. Дж. Дж. Уорнок вважав причиною повороту до природної мови в межах Оксфордської філософії питанням стилю. З одного боку, це була епоха руйнування старих ідеалів та орієнтирів, до яких також можна віднести високу вільну риторику ідеалізму. З іншого, це був протест проти надмірного множення технічних понять та неологізмів, які начебто відповідали стандартам «наукового» професіоналізму [11, р. 147].

Наведені вище важливі уточнення природи та сутності філософії повсякденної мови умовно можна поділити на три оснівні напрями. По-перше, філософію повсякденної мови можна розглядати як різновид лінгвістичної практики, де головним елементом постає природне значення слова в його звичайній ситуації застосування. Таким чином справедливо вважати філософію повсякденної мови «аналізом повсякденної мови». По-друге, філософія повсякденної мови – не доктрина і не школа. Це обережне узагальнення результатів науковців, які об'єднані спільним методом та займали схожу позицію. Отже, справедливо говорити про філософію повсякденної мови як про елемент більш широкого руху – аналітичної філософії. Оскільки філософія повсякденної мови протиставляється континентальній філософії і представлена ідеями та напрацюваннями філософів, які переважно працювали в повоєнному Оксфорді, з деякими обмовками справедливо називати її «Оксфордською філософією».

Л. Вітгенштайн та філософія повсякденної мови

Важливою темою для сучасних дослідників філософії повсякденної мови є вплив Л. Вітгенштайна на започаткування та розвиток цього напрямку філософування. Дж. Дж. Уорнок зокрема зазначає: «Вітгенштайн, мабуть, найбільш шанований філософ того періоду, зайшов настільки далеко, що припустив, що філософські проблеми загалом насправді полягали в спотвореннях і неправильному розумінні звичайної мови або виникали через них...» [11, р. 147]. Звичайна мова почала сприйматися як фундамент для всіх наступних інтелектуальних зусиль в межах Оксфордської філософії. Все починається

з аналізу природної мови, де віднаходяться умови вживання поняття, за допомогою яких технічні складнощі мають бути діагностовано та вирішено. Дж. Л. Остін розвивав цю думку далі, вважаючи, що природна мова є сформованим, складним та тонким інструментом, ретельний аналіз якого має забезпечити міцний фундамент для подальших філософських досліджень. Цікаво, що це суперечить ранній позиції Л. Вітгенштайна в часи публікації «Логіко-філософського трактату» (1922), де німецький мислитель виступав з позиції, що звичайна мова – це лише примітивна, заплутана поверхня, під якою теоретики мали шукати відповідні форми як мови, так і логіки.

На думку А. Аврамідес, питання щодо ідентифікації Л. Вітгенштайна як дотичного до руху філософії повсякденної мови є складним та дискусійним. Після тривалої перерви німецький філософ повертається до роботи в Кембриджі в 1929 році, та розвиває новий підхід до філософії, де центральне місце посідає проблема мови. «У той час як у своїх попередніх роботах Л. Вітгенштайн прагнув виявити жорстку логічну структуру в мові, у своїх пізніших роботах він прагнув звільнити мову від цього «повідка»» [1, р. 721], – зазначає А. Аврамідес. Дослідник не повинен стримувати чи обмежувати мову, а радше спостерігати за нею.

Д. Пірс описує пізніші праці Вітгенштайна як «ретельні й докладні описи мови, викладені в діалектичній формі, що заохочує читача до участі в діалозі» [10, р. 14]. Це можна назвати спостереженням за мовою в процесі її використання. Хоча така робота може бути частиною аналітичної філософії, вона вже не є аналогічною роботам Фреге, Рассела та Мура. Сам Б. Рассел рішуче відкидав пізніші праці Л. Вітгенштайна, називаючи їх «тризальним дослідженням мови».

Таке ставлення до результатів роботи Л. Вітгенштайна демонструє суттєві суперечки між аналітичними філософами того часу. Якщо представники Кембриджського університету намагалися дистанціюватися від ідей Л. Вітгенштайна, німецький філософ знайшов багато прихильників в Оксфордському університеті. А. Аврамідес вказує: «Оксфордські філософи бачили нову роботу Л. Вітгенштайна як єдине ціле з тим, що вони практикували» [1, р. 721].

Дж. Дж. Уорнок вважав роботи пізнього Л. Вітгенштайна близькими за духом до роботи, яку проводили в Оксфорді представники філософії повсякденної мови. Хоча сам Л. Вітгенштайн вважав Оксфорд «філософською пустелею», і заперечував будь-яку спорідненість чи приналежність до цього філософського напрямку [11, р. 147].

М. МакГінн і О. Куузела у передмові до «Оксфордського довідника [з філософії] Л. Вітгенштайна» (The Oxford Handbook of Wittgenstein, 2012) зауважили: «Звісно, неважко зрозуміти, чому звичайні філософи мови хотіли стверджувати, що такий могутній розум, як пізніший Вітгенштайн, був на їхньому боці – незважаючи на те, що сам Вітгенштайн відкидав ідею партій і прийняття сторони у філософії» [9, р. 7].

З усього наведеного можемо зробити висновок про необхідність розрізнення між питанням, чи сам Л. Вітгенштайн ототожнював свою працю зі філософією повсякденної мови, та питанням, чи ті, кого зазвичай ідентифікують як філософів повсякденної мови, вважали б Л. Вітгенштайна своїм союзником. Окрім цих двох питань, слід розглянути ще й третє: чи існує тенденція до об'єднання праць цих філософів. А. Аврамідес зазначає: «Очевидно, що така тенденція існує. Вона може бути характерною як для тих, хто підтримує ці ідеї, так і для тих, хто виступає проти них. Однак, видається, що значною мірою це є результатом діяльності останньої групи» [1, р. 723].

Як зазначалося раніше, усі ті, кого класифікують як філософів повсякденної мови, відкидають ідею, що філософія має займатися побудовою великих метафізичних систем.

Д. Пірс пояснює, що Л. Вітгенштайн намагається навчити нас протистояти чарам мови, яка спокушає нас прийняти образи, пов'язані з метафізикою та іншими філософськими помилками [10, р. 7]. Пірс пише про особливість методу філософування на пізньому етапі розвитку філософії Л. Вітгенштайна, що надавала його роботам майже «сповідальний» характер (confessional character). «Свою нову роботу про структуру та межі мови він розглядав як безперервну боротьбу проти зачарування інтелекту. Філософські теорії є продуктом уяви, і вони пропонують нам прості, але, здавалося б, глибокі картини, які засліплюють нас від справжньої складності мови. Нова філософія є організованим опором цьому зачаруванню, і її метод завжди полягає в тому, щоб повертати нас до мовних явищ, з якими ми чудово знайомі, але які ми не можемо тримати в центрі уваги, коли філософуємо по-старому», – підсумовує Пірс [10, р. 7].

Однією з сфер, де, на думку Вітгенштайна, мова вводить нас в оману, є роздуми про розум. Наприклад, у нашій мові зафіксована певна асиметрія щодо того, що ми відчуваємо у своєму власному випадку і того, що ми спостерігаємо у випадку іншого, коли ми кажемо: «Я знаю, що я маю на увазі під «зубним болем», але інша людина може цього не знати» [13, р. 276]. Вітгенштайн зазначає, що ми спостерігаємо цю асиметрію і «дивимось на це як на дзеркальне відображення природи речей». Немає сумніву, що так міркують деякі філософи. Вітгенштайн коментує: «Але якщо ви придивитесь ближче, ви побачите, що це повне спотворення вживання слова «зубний біль»» [13, р. 276]. Ми дозволили бути зачарованими мовою. М. Макгін зауважує, що для Л. Вітгенштайна мова є «і джерелом філософських проблем, і засобом їх подолання» [8, р. 12].

Можливо, було б найкраще просто погодитися з тим, що вплив філософії пізнього Л. Вітгенштайна збігався з впливом філософії повсякденної мови, і що це частково можна віднести до певних головних ідей, які поділяють як філософи повсякденної мови, так і Л. Вітгенштайн.

За словами П. Хакера, пізня філософія Л. Вітгенштайна має подвійний аспект: позитивний та негативний [5, р. 324]. З одного боку, метод філософування Л. Вітгенштайна є терапією від хвороб розуміння та концептуальної плутанини, до яких ми схильні. Згідно з Хакером, цей аспект філософії є «негативним». «Справа філософії [...] – дати нам змогу отримати чітке уявлення про концептуальну структуру, яка нас турбує: стан справ до того, як суперечність буде вирішено» [5, р. 334]. Це позитивний аспект філософського дослідження вносить певну систематизацію у філософію, яку П. Хакер обережно відрізняє від систематизації, яка зустрічається в науці. Позитивний аспект не слід плутати з побудовою теорій – наукових чи філософських. Швидше, філософи повинні прагнути забезпечити ретельний огляд джерел помилок і плутанини, вони повинні давати методичні описи. Хакер розглядає ідеї Л. Вітгенштайна в контексті розрізнення між накопиченням знань у науці та досягненням розуміння у філософії [5, р. 324].

Натомість пізніша вітгенштайнівська лінія, розроблена, наприклад, так званими філософами повсякденної мови, такими як Г. Райл, Дж. Л. Остін і П.Ф. Строусон, дещо відійшли на задній план. Тим не менш, вітгенштайнівська філософія продовжує практикуватися таким чином, іноді в прямій конфронтації з науково орієнтованою філософією, такими філософами, як П. Хакер, які прагнуть залучити наукову філософію та кинути їй виклик через дослідження використання нею понять.

Примітно, що в таких сферах, як філософія розуму, мови та епістемологія, які часто вважаються основними сферами аналітичної філософії, вітгенштайнівські підходи продовжують практикуватися й в інших формах, окрім тих, що тісно пов'язані зі філософією повсякденної мови. Таким чином, незважаючи на домінування расселівської лінії,

вітгенштайнівські підходи живі й продовжують розвиток різноманітними шляхами в сучасній аналітичній філософії.

Висновки. У XIX столітті ставлення до філософії повсякденної мови, а також до наукових здобутків мислителів, які традиційно належать до цього філософського напрямку, починає змінюватися. Ці зміни ставлять перед істориками філософії нові виклики, змушуючи їх переглядати та систематизувати досягнення філософії повсякденної мови з урахуванням актуальних наукових досліджень.

Усі три характеристики філософії звичайної мови, згадані вище, підкреслюють її ключовий аспект. По-перше, мова, або лінгвістична практика, розглядається як центральний елемент. По-друге, слід сприймати філософів звичайної мови не як авторів конкретної доктрини чи набору доктрин, а як тих, хто пропонують певний метод і займають певну позицію. Це також свідчить про те, що філософія повсякденної мови є частиною більш широкого руху, відомого як аналітична філософія. По-третє, цей стиль філософії переважно розвивався в Оксфорді в період з 1945 року до середини 1960-х років, що призвело до того, що його іноді називають «Оксфордською філософією».

Сучасні дослідники філософії повсякденної мови приділяють значну увагу ролі Л. Вітгенштайна у формуванні та еволюції цього філософського напрямку. Питання про те, чи можна вважати Л. Вітгенштайна частиною філософії повсякденної мови, залишається складним і викликає чимало суперечок.

Список використаної літератури

1. Avramides A. Wittgenstein and Ordinary Language Philosophy, forthcoming in H.-J. Glock & J. Hyman eds. "Blackwell Companion to Wittgenstein", Wiley Blackwell.
2. Dummett, M. (1973), *The Seas of Language*, Oxford, Clarendon Press.
3. Dummett, M. (1978), *Truth and Other Enigmas*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
4. Grice, H.P. (1989), "Logic and Conversation", in *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
5. Hacker P. (2001), "Philosophy", in *Wittgenstein: A Critical Reader*, Hans-Johann Glock ed., Oxford: Blackwell. Kanterian, and O. Kuusela eds., *Wittgenstein and his Interpreters*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 88 – 123.
6. Heil, J. (1995), "ordinary language philosophy", in R. Audi, general editor, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 551.
7. Martinich, A.P. (1998), "Ordinary Language Philosophy", in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge, pp. 143 – 147.
8. McGinn, M. (1997), *Wittgenstein and the Philosophical Investigations*, London & New York, Routledge.
9. McGinn, M and Kuusela, O. (2011), *The Oxford Handbook of Wittgenstein*, Oxford: Oxford University Press.
10. Pears, D. (1971), *Wittgenstein*, Great Britain: Fontana/Collins.
11. Warnock, G. (1998), "Ordinary Language Philosophy", in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge, pp. 147 – 153.
12. Wittgenstein, L. (1958), *Philosophical Investigations*, 3rd edition, trans. by G. E. M. Anscombe, New York: The Macmillan Company.
13. Wittgenstein, L. (1968), "Wittgenstein's Notes for Lectures on 'Private Experience' and 'Sense Data'", *Philosophical Review*, July, pp. 271 – 320.

LUDWIG WITTGENSTEIN AND THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY: MODERN VIEW

Pavlo Sobolievskyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Faculty of Philosophy

Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0002-6894-7244

The ordinary language philosophy (OLP) is one of the most controversial directions of philosophizing within the Anglo-American analytical philosophy of the 20th century. According to some researchers, in particular, Sir J. J. Warnock, the name of this direction was more often used precisely by critics to summarize the main provisions that are subject to doubt. At the same time, representatives of the OLP did not often recognize themselves as part of this movement. First, OLP can be perceived as a specific type of linguistic activity, where the central aspect is the meaning of the word in its usual context of use. Therefore, it is appropriate to talk about OLP as “ordinary language analysis”. Second, OLP is neither a separate doctrine nor an independent school of thought. Rather, it acts as a careful synthesis of the achievements of researchers who worked with similar methodological approaches and held similar theoretical positions. Therefore, it can rightly be considered as a part of a wider intellectual movement – analytical philosophy. Since OLP is often contrasted with continental philosophy and is mostly associated with the work of thinkers active in post-war Oxford, it can also be called “Oxfordian philosophy” with some caveats.

In the 19th century, the attitude to OLP, as well as to the scientific achievements of thinkers who are usually attributed to this philosophical direction, underwent changes. This poses significant challenges to historians of philosophy, who have to systematize and generalize the results of OLP, taking into account the latest scientific discoveries. Although Wittgenstein described post-war Oxford as a “philosophical wasteland”, his ideas greatly contributed to the development of Oxford philosophy. Wittgenstein's philosophy still finds its application, often entering into direct controversy with scientifically oriented philosophy.

Key words: L. Wittgenstein, Ordinary language philosophy, Oxford philosophy, Anglo-American philosophy of the 20th century, analytical philosophy, natural language